

K İ T A B İ Y A T

Tunaya, Prof. Dr. Tarık Z., *Türkîyenin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Siyaset İlmî Serisi 8, Yedigün Matbaası, İstanbul, 1960 ; VIII + 255 s. ; 7,5 lira.

Türk batılılaşma tarihi incelemelerinin önemi gün geçtikçe daha iyi anlaşılmaktadır. Ülkemizde Prof. Enver Ziya Karal'ın araştırmalarıyla ilmî bir şekilde başlayan çalışmalar, sonraları hukukçu, sosyolog ve psikososyologların ilgisini çekmiştir. Burada tanıtacağımız eser de bir "siyaset ilmi" mütehasssının denemesidir. Ancak, iki yüz yıla yakın bir devreyi kaplayan batılılaşma hareketlerinin gelişmesini, diğer ilim mensuplarından çok, tarihçilerin ele alması gerekir. Londra Üniversitesi Profesörlerinden Bernard Lewis'in *The Emergence of Modern Turkey* (Londra, 1961) adlı eseri, bu konuda ilmî metotla çalışan tarihçilerin ne kadar başarılı sonuçlara ulaşabileceklerini göstermiştir. Batılılaşma tarihimiz araştırmalarında, her şeyden önce, Osmanlı İmparatorluğunun XIX. yüzyılda sosyal ve ekonomik bünyesinde husule gelen değişmeler gözönünde bulundurulmalıdır. Prof. Halil İnalcık'ın *Tanzimat ve Bulgar Meselesi* (Ankara, 1943) adlı monografisi bu sahada, maalesef, hâlâ tek örnek olarak durmaktadır.

Prof. Tarık Z. Tunaya'nın *Türkîyenin siyasî hayatında batılılaşma hareketleri* başlıklı eseri, önsözden sonra üç bölüme ayrılmış ve sonuna bir bibliografya eklenmiştir. Gerçekte kitap iki bölümdür ; çünkü, ilkinde batılılaşma

olayları ve fikirlerinin Osmanlı İmparatorluğunda doğuş ve gelişmesi incelenmiş, ikincisinde de aynı olay ve fikirler Türkiye cumhuriyeti devrinde izlenmiştir. Son bölümdeyse, varılan sonuçlar mülahede ve tezler halinde açıklanmıştır. Eserin hususiyetini ortaya koymak için esas bölümlerin muhtevasını özetlemek yerinde olur :

Birinci bölümde, Osmanlı devletinin ana prensipi geriat olduğu, bunun da ulema sınıfı ve yeniçeriler vasıtasıyla yürütülüp korunduğu belirtilir. Osmanlı teokrasisinde kısmî müessese işlahları şeklinde başlayan batılılaşma hareketi, aydın despotluk safhasından sonra, Tanzimat devrinde modern hukuk devleti kurulması gayretleriyle tezahür eder. Bu son çağda ferdin şahsî hakları tanındığı halde, bu hakların padişaha karşı emniyete alınması ancak İkinci meşrutiyetin ilânıyla gerçekleşir. Batılılaşma fikirlerinin gelişmesinde, Tanzimat ricalinin "civilisation" formülünü yerini Yeni Osmanlıların "iktidarı sınırlandırmak" düşüncesi aldığı, nihayet Genç Türk hareketiyle çeşitli siyasî doktrinler ortaya çıktığı görülür. Müellif ikinci meşrutiyetin siyasî düşüncesini beş grupta toplamıştır : garpçılar, islâmcılar, türkçüler, meslekçiler ve sosyalistler.

İkinci bölümde, Türkiye cumhuriyetinin kuruluşunu müteakip, İnkilâplarla batılı bir devlet olmanın şartları gerçekleştirildiği kabul edilmektedir. İnkilâpların esasî lâiklik, yaratıcı kuvveti milliyetçiliktir. Yukarıdan aşağıya yapılan

batılılaşmanın aşağıdan yukarıya yönelmesi, demokrasi rejimini ülkemizde yerleştirme teşebbüsleriyle başlamıştır. Müellife göre, cumhuriyet devri batılılaşma fikirlerini, bütüncülük ve kısımcılık olmak üzere, iki grupta sınıflandırmak mümkündür. Bütüncülerin müşterek vasfı batılılaşmayı toptan kabul etmeleridir. Buna karşılık, kısımcılar Batıdan yalnız tekniğin alınmasına taraftardır. *Türk Düşüncesi* ve *Forum* dergilerinin tezleri ilk gruptan sayılacağı gibi, kadrocular ve gelenekçilerin fikirleri de öbür gruba sokulabilir.

Sonuç bölümünde, Türkiye'nin imparatorluk ve cumhuriyet devirlerinde gerçekleştirilen batılılaşma hareketleri değerlendirilmeğe çalışıldıktan sonra, günümüzde Asya ve Afrika'da istiklallerini kazanan devletlerin Türk inkilâbından ders almaları temenni olunmaktadır.

Görülüyor ki, eserin yarıya yakın parçasını kaplayan birinci bölüm (s. 7-99) katkısız bir tarih incelemesidir ve kullanılan metotta tarih ilmi metodudur. Buna karşılık, ikinci bölüm (s. 100-208), eserin önsözünde "siyasî hayatın dinamiklerini, fikirlerini ve olaylarını ilim açısından incelemek" formülüyle açıklanmış olan "siyasî ilmi" metoduyla kaleme alınmıştır. Bahis konusu bölüm cumhuriyet devri olaylarının, yani içinde yaşadığımız çağın bir tefsiri mahiyetindedir. Bu itibarla, ileri sürülen mütâlalardan bir kısmının sübjektif tesirlerden kurtulup gerçeğe ne derece yaklaştığı haklı olarak sorulabilir. Yalnız, aynı bölümde "hukuk düzeninde batılılaşma bahsi" (s. 127-195) bir tarih incelemesi değeri taşıdığı teslim olunmalıdır. Sonuç bölümüne gelince (s. 208-239), daha önce söylendiği gibi, ilk iki bahis eserin bir özeti, "Dünya olayları ışığında" başlıklı son bahis ise günlük siyasî makale seviyesini aşma-

maktadır.

Eser bir tarihçi gözüyle değerlendirilmek istendiği takdirde, daha çok birinci bölüm üzerinde durmak gerekir. Müellif konuyla ilgili hemen bütün yerli ve batılı kaynaklardan faydalanarak, Osmanlı imparatorluğunda vukubulan batılılaşma hareketlerinin başarılı bir terkiibini gözlerimizin önüne sermiştir. Hususiyile, ikinci meşrutiyetin siyasî fikir cereyanları esas doktrinler etrafında ustalıkla toplanmış ve doktrinler canlı bir surette açıklanmıştır (s. 75-97).

Bununla beraber, müellifin tarihçi olmaması bazı tarih hatâlarının eserde yer almasına sebep olmuştur. Meselâ, şeyhülislâmın Divan-ı hümayun üyesi olduğu kaydı (s. 12) gerçeğe uymaz. Şeyhülislâm, Rumeli ve Anadolu askerlerinin üye buldukları Divan-ı hümayuna katılmazdı (1). "Meclis-i vâlây-i ahkâm-i adliye ... Tanzimat doktrinini hukuk alanına çıkaracak en önemli organ olarak kurulmuştur" ibaresi (s. 35) de vuzuhlandırılmağa mühtaçtır. Meclis-i vâlây-i ahkâm-i adliyenin Tanzimat düzenini ülkede gerçekleştirecek bir hukuk müessesesi vazifesi gördüğü doğru ise de, kuruluşu Gülhane hatt-ı hümayununun ilânından önceye, 1837 yılına rastlar (2). Eserde sadriâzam Âli Paşa'nın adı, şüphesiz mürettip hatâsı olarak, Ali Paşa şeklinde basılmış olduğunu da işaret etmelidir (s. 33, 42, 61). Meşrutiyet devrinin İttihad-ı muhammedî partisini islâmîlik cereyanını "dejenere" eden bir hareket sayan müellifin (s. 85), aynı parti liderlerinden Saidi Kürdi (veya Nursî) tarafından kurulan Nureluğa Cumhuriyet devri kısmi batılılaşma cereyanlarından biri

¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara, 1948, 14.

² *Tanzimat I*, İstanbul, 1940, 169.

kabul etmesi (s. 180-194), kanaatimizce isabetli değildir. Nureluğa, batılılaşma ile ilgisi bulunmayan tam bir irtica hareketi olarak bakmak, her halde, gerçeğe daha uygun düşer.

Bu eseriyle, Prof. Tarık Z. Tunaya Türk aydın çevrelerinin şiddetle duyduğu bir ihtiyacı karşılamaya çalışmıştır. Eser kusursuz sayılmaz; fakat, ilmi esaslara dayanan başarılı bir deneme olduğu muhakkaktır.

Ercümen Kuran

Stephan A. Fischer-Galati, *Ottoman Imperialism and German Protestantism (Osmanlı emperyalizmi ve Alman Protestanlığı), 1521-1555* Harvard University Press, Cambridge 1959, s. VIII+140.

Avrupa tarihinde Reform devri yalnız dinler ve mezhepler tarihi bakımında değil, aynı zamanda, bir çok milletlerin siyasî tarihleri ve gelişmeleri bakımından da büyük bir önem taşır. XVI. asır başlarında katolik kilisesine karşı çıkan bu hareket, yeni bir mezhebin meydana gelmesi ile sonuçlandı. Habsburg hanedanının en parlak devrinde zühür eden mücadele, Almanya'nın zahiri birliğini büsbütün parçaladı. Protestan veya Lutheriler, teolojik iddialarının tanınması ve kendilerinin dinî, siyasî haklarının teminat altına alınması hususunda katolik kilisesini destekleyen Habsburg idaresine karşı ilk zamanlarda ümitsiz gayretler sarfetmişlerdi. Bu hususta o zamanki Almanya hatta Avrupa için büyük bir tehlike teşkil eden Osmanlı imparatorluğunun Habsburglar üzerindeki baskısını istismar ederek durumlarını kuvvetlendirdiler. İstedikleri hakları adım adım elde ederek yeni bir

mezhebin sâlikleri olarak mevcudiyetlerini tescil ettirdiler. Dr. Fischer-Galati, alman reformasyonu üzerine türk tesiri, 1520-1555, adı altında 1949 yılında doktora tezi olarak hazırladığı eseri üzerinde yeniden çalışarak ve lüzumlu ilâveleri yaparak elimizdeki eseri meydana getirmiştir.

Eserin birinci kısmı *Maximilian I. ın mirası*, s. 1-12 giriş mahiyetindedir. Burada osmanlıları Avrupa toprakları üzerinde yayılışları anlatılarak, onlara karşı macarların gösterdiği mukavemete işaret edilmektedir. Macar mukavemeti zayıfladıktan —1490 dan— sonra I. Maximilian orta Avrupa birliğini kurarak, doğuya yönelmek, macar tahtını ele geçirmek suretile osmanlı ilerleyişini durdurmak, hatta İstanbul'a kadar olan toprakları zabt etmek suretile Mukaddes Roma - Germen imparatorluğunu ihya etmek emelinde idi. I. Maximilian diploması ve akrabalık yolu ile Habsburgların Bohemya ve Macaristan üzerinde iddia sâhibi olması imkânlarını temin etti. Daha sonra osmanlılara karşı hanedanın menfaatlarını korumak için çarpışmak istedi. XV. asırda almanlar, Balkanlar ve İstanbul'un osmanlıların eline geçmesine karşı - bir iki risale hariç - hiç bir tepki göstermediler. Papaların bir haçlı seferi tertip edilmesi fikride başarısızlıkla sonuçlandı. Fakat, XVI. asırda, yeni hümanizm taraftarlarının teşviki ile osmanlılara karşı, almanların Mukaddes Roma - Germen imparatorluğunu ihya edebileceğine dair olan inanç ile birlikte bir hareket başladı. Böyle bir efkâr -ı umumiyeğe rağmen imparatorluk diyet meclisi osmanlılara karşı harekete geçmeyi reddetti. I. Maximilian bütün tasavvurlarını V. Charles ve Ferdinand'a miras olarak bıraktı.

İkinci kısım *Türkler ve protestanlar*

s. 13-37 başlığı altında 1521 - 1523 arasındaki mücadelelerden bahsetmektedir. Burada Kanuni Sultan Süleyman'ın Osmanlı tahtına geçmesi ile Osmanlı siyasetindeki değişikliğe işaret edilerek, babasının aksine Orta Avrupa'ya doğru ilerlemek meylinde olduğu ifade edilmektedir. Osmanlı ilerleyişi karşısında Ferdinand'ın Macaristan'a yardım edilmesi teklifi, V. Charles (Şariken) tarafından İtalya meselesi ile uğraşmak zorunda kalması yüzünden akim kalmıştı. Ferdinand katolik ve protestanları yardıma ikna ettiği sırada Mohaç savaşı cereyan etmişti.

Mohaç'dan (1526) sonra Macar kralı seçilen, Habsburg aleyhdarı gruba mensup J. Zapolya'ya karşı Avusturya kralı Ferdinand'ın muhalefeti işi silâha kadar vardırdı. Osmanlıların Zapolya'yı desteklemeleri karşısında başarı kazanamayan Ferdinand onların 1529'daki Viyana üzerine hareketleri karşısında Alman imparatorunu yardıma çağırarak mecburiyetini duydu. Luther'in ilk taraftarları Avusturya kralı Ferdinand'ın Osmanlı baskısına karşı yardım ihtiyacından dolayı ilk olarak 1526'da büyük bir başarı kazanmışlardı. Bu vesile ile katolik camiası içindeki mezhep emniyetlerini temin eden resmî garantiyi elde ettiler.

Yardımlarına müracaat edilen Lutheriler, baskı karşısında son defa olarak Osmanlılara karşı kuvvet gönderdiler. Fakat bu yardım sonra durumlarını sağlamlaştırmak için istismar ettiler.

Üçüncü kısım *Protestan yardımının fiati*, s. 38-56 başlığını taşımakta olup 1529-1532 yılları arasında mes'eleleri ele almaktadır. Özellikle Osmanlılara karşı çarpışmalarının karşılığı olarak aldıkları tavizler üzerinde durulmaktadır. Bu hususta 1532'de Nuremberg'de imparator V. Charles'in protestanlığı imparatorluk içinde siyasî ve dinî müesseseler olarak kabul etmesiyle protestanlık büyük bir

başarı kazanmışlardı.

Dördüncü kısım *Protestanlar ve Türkler karşısında Habsburg siyaseti*, s. 57-96 başlığını taşımakta olup 1533-1546 yılları arasında ki vukuat incelenmektedir. Bu devrede Osmanlıların gerek deniz ve gerekse karadan taraflarındaki seferler bütün Avrupa'da olduğu kadar Habsburg Almanya'sında da büyük endişelerin doğmasına sebep olmuş, Protestanlar İmparatorluk kuvvetlerinin Osmanlı tehlikesi ile uğraşmasından dolayı, takibden kurtulabilmişlerdi. Osmanlılar Fransa ile Habsburglara karşı hareket ederken, müttefiği olan Fransa'nın kendilerine karşı müşterek bir sefer tertib edilmesi fikrini destekler görünmesi ile zaman zaman ihanete uğramıştı. J. Zapolya 1538'de Ferdinand ile Grosswardein'de, onun Macar tahtı üzerindeki iddialarını kabul eden mukabilinde Osmanlılara karşı himayesini temin eden bir muahade imzaladı. Fakat bu muahade, Zapolya'nın 1540'da vefatından sonra Macar askerleri tarafından riayet edilmeyerek tahta oğlu J. Sigismund geçirildi. Ferdinand'ın Macar tahtı üzerinde iddia sahibi olması sebebiyle daimi olarak Macaristan'da Osmanlıların tesis ettiği nizâmi bozması karşısında, Kanuni Sultan Süleyman 1541'de Tuna ile Theiss arasındaki Macar topraklarını ilhak etti. V. Charles'in Almanya içindeki mes'eleleri hall etmek hususunda protestanlara yardım ettiği anlaşma teklifleri onların tesbit ettikleri esaslara uygun olmadığından dolayı daima reddedildi. Katolik ve protestanları bir uzlaşmayaandırmak için yapılan teğebbüsler, 1542'de bazı vak'aların sebebiyle, 1545'de de protestanların reddetmesiyle V. Charles ve Ferdinand'ın Schmalkaldien harbinde katolikleri iltizam etmeleri ile sonuçlandı.

Beşinci bölüm *Habsburg siyaseti-*

nin sonuçları, s. 97-110 başlığını taşımakta olup, 1547-1555 yılları arasındaki mes'eleleri ele almaktadır. V. Charles'in katolik ve protestanlar arasında anlaşmayı temin için yaptığı başarısız çalışmaların yanı sıra J. Sigismund 1551'de Ferdinand ile yaptığı Weissenburg anlaşması Ferdinand'a Macar haklarının korunması mukabilinde onun hakimiyetini temin etmişti. Bu muahade 1552'de yeni bir Osmanlı hücumuna sebep oldu.

Sonuç kısmı s. 111-117 eserin bütününü içine alan bir icmal mahiyetinde olup, V. Charles'in iç siyasette yaptığı değişikliğe işaret edilmektedir. Protestan ve katolikler arasında, evvelele takip ettiği siyasetle anlaşmayı temin muavak olamayan Habsburglar, bu birliği temin uğrunda, protestan ve katolik mezheplerinden hiç birini iltizam etmeyen laik bir siyaset takip etmeye mecbur oldular. Bunun için protestanlara Almanya içinde siyasî ve dinî teşkilatları bakımından lüzumlu hakları 25 Eylül 1555'de temin ettiler.

Reform tarihinin en önemli devresini ele alan yazar kullanmış olduğu zemalmeme ile Almanya içinde cereyan eden bu müsadelenin dış tesiri dolayısıyla nasıl gelişip kuvvet kazandığını anlatmak hususunda büyük başarı göstermektedir. Kullandığı malzeme çoğunlukla arşiv vesikaları ve tarihlerdir. Alman reform hareketinin gelişmesindeki Osmanlı tesiri büyük bir başarı ile izah edilmiştir. Yalnız Osmanlıların Balkanlarda ve Avrupa'daki gelişmeleri ve onlarla ilgili mes'eleler, Osmanlı tarihi ile meşgul olmadığı anlaşılabilir yazar tarafından aynı başarı ile izah edilmiştir denilemez. Esasen Dr. Fischer-Galati, Osmanlı tarihi ile ilgili bilgiyi von Hammer, Jorga, Zinkeisen, Krymaki, de la Gravière, R. B. Merriman, H.

Jenkins, Stanley Lane-Poole ve diğer bazı yazarların eserlerinden istifade ederek tamamlamaya çalışmıştır. Bununla birlikte kıymetlerini muhafaza etmekle beraber böyle bir problem hususunda kâfi materyal veremeyeceği aşikârdır. Bu husus eserin bütünü bakımından bir muvazenesizlik doğurmaktadır. Eserde bazı mes'eleler bundan dolayı müphem kalmaktadır. Meselâ 1541'de Osmanlı tarihlerinde İstanbul seferi olarak anılan seferde, Osmanlıların Macar işlerine yeni bir nizâm vererek Tuna ile Theiss (Tisza) arasındaki araziyi idareleri altında ki toprakların bir cüzü haline getirdikten başka Erdel (Transilvanya)'i kendilerine tabi bir prenslik haline koyarak J. Sigismund'u başına getirdikleri hakikatına temas edilmiştir. Halbuki eserde Macaristan üzerinde Habsburglar ve Osmanlılar arasındaki mücadele hayli sahife işgal etmektedir. Kezâ Castelnuova'da Osmanlıların kazandığı kaydedilmiş olan deniz muharebesinin (s. 75), Osmanlı kaynaklarında 28 Eylül 1538'de Barbaros Hayrettin Paşa idaresinde Preveze'de cereyan ettiği kaydedilmiş olan deniz muharebesi olması lazımdır. 1543'de Osmanlı donanması ile Fransız donanmasının birlikte Nice şehri üzerinde yaptıkları deniz seferi Habsburglara karşı müşterek Osmanlı-Fransız ittifakından ve hareketünden temas edilmesine rağmen zikredilmemektedir (s. 87). Bu gibi misalleri çoğaltmak mümkündür. Eserin başlığında bulunan Osmanlı emperyalizmi kelimesi üzerinde durmak lazımdır. Yayılma, genişleme anlamında kullanılmış ise mahiyetine işaret edilmesi icab ederdi. Yukarıda ifade edildiği gibi bütün bu ve buna benzer noktalar Osmanlı kaynaklarına müracaat edilmeden böyle bir mevzu üzerinde çalışılmadan doğmuştur. XVI. asır Avrupa tarihi üzerinde orijinal eserler vermek isteyen

mız hemen hemen beraber geçti. O'nun emsalsiz çalışma gücüne, müdhiş hafızasına, nadir zekâsına herkesin hayran olduğunu ve bu hayranlığını gün geçtikçe arttığını gördüm. Mükrimin ilmi sâyesinde arkadaşlarının üstadı oldu. Durmadan okudu; yıllarca derin araştırmalar yaptı; öğrendiklerini hafızasına naksettikten sonra, onları etrafındakilere anlatıp öğretmekten sonsuz bir zevk duydu. Vaktini kütüphanelerde, dershânelerde, dost, arkadaş ve öğrenci muhitlerinde geçiren bu nev'i şahsına münhasır âlim bulunduğu her meclisi bir ilim ve öğretim mahfeli haline getirirdi. Onunla sohbet etmenin dâimâ yeni şeyler öğrenmek, milli tarihimizin derinliklerine kadar nüfûz etmek olduğunu bilenler, Mükrimin Halil'e koşma gayreti, ilim aşkı ve tarih zevki, bir meşale gibi, istikbâle ışık tutmakta devam edecek, Mükrimin'den feyz olanlar, ondan öğrendiklerini gelecek nesillere ulaştırarak hocalarının mübarek ruhunu şâd edeceklerdir.

Aziz dostum Mükrimin, sözümü sana hitab ile bitirmek istiyorum. Son defa olarak beni dinlemek lûtfunda bulun. Sen kitaplarınla, ilminle, inançlarınla, öğrencilerinle ve dostlarınla baş başa, kendi âleminde, zamanı unutarak, veya bütüa geçmiş zamanı dâimî bir ân hâlinde tahayyül ederek, sâkin ve mesut yaşadın; şimdi de seni sevenlerin, sana hayran olanların göz yaşlarıyla teşyii edilerek, sâkin ve mes'ut göçüp gidiyor. Ama sana bir serzenişim var Mükrimin... Niçin bu kadar erken, bu kadar vaktisiz ayrılmak istedin bizden. Sohbetine doymayanlardan, ilmîne kanmayanlardan, seninle daha uzun uzun beraber kalacaklarına, sözlerini cân u gönülden dinleyeceklerini ümit edenlerden pek çabuk, pek acele uzaklaşıyorsun. Hiç beklenmedik ölümün cemiyetimizde durulamıyacak bir boşluk, kapanmıyacak bir yara açtı. Yüzünü bir daha görmiye-

saffetiyle seve okşaya dostlarına ziyaret ettiriyor, bahtiyarlığını onlarca paylaşmağa çalışıyordu. Kim der'di ki o neş'eli-ânından yirmi dört saat sonra, sevgi lie kürsüsünün başında, sevgili öğrencilerin en sevdiği konudan söz açmış iken, tarih anlatırken, birden bire susacak ve artık konuşmamak üzere yığılacaktı.

Mükrimin Halil Yinanç'ın ölümü ile milletimiz en mümtaz evlâtlarından birini, Üniversite gençliği en değerli bir hocasını, tarihcilik büyük bir üstadını kaybetti. Asırların nadir yetiştirdiği bir şahsiyet olan Ord. Prof. Mükrimin Halil Yinanç Tarih'e intikâl ederken, gençlik saflarında ve bütün aydın çevrelerde uyandırmaya muaffak olduğu çalışmaya gayreti, ilim aşkı ve tarih zevki, bir meşale gibi, istikbâle ışık tutmakta devam edecek, Mükrimin'den feyz olanlar, ondan öğrendiklerini gelecek nesillere ulaştırarak hocalarının mübarek ruhunu şâd edeceklerdir.

Aziz dostum Mükrimin, sözümü sana hitab ile bitirmek istiyorum. Son defa olarak beni dinlemek lûtfunda bulun. Sen kitaplarınla, ilminle, inançlarınla, öğrencilerinle ve dostlarınla baş başa, kendi âleminde, zamanı unutarak, veya bütüa geçmiş zamanı dâimî bir ân hâlinde tahayyül ederek, sâkin ve mesut yaşadın; şimdi de seni sevenlerin, sana hayran olanların göz yaşlarıyla teşyii edilerek, sâkin ve mes'ut göçüp gidiyor. Ama sana bir serzenişim var Mükrimin... Niçin bu kadar erken, bu kadar vaktisiz ayrılmak istedin bizden. Sohbetine doymayanlardan, ilmîne kanmayanlardan, seninle daha uzun uzun beraber kalacaklarına, sözlerini cân u gönülden dinleyeceklerini ümit edenlerden pek çabuk, pek acele uzaklaşıyorsun. Hiç beklenmedik ölümün cemiyetimizde durulamıyacak bir boşluk, kapanmıyacak bir yara açtı. Yüzünü bir daha görmiye-

ceğim ama öldüğüne de inanmıyorum; çünkü sen hizmetine bütün hayatını bağışladığın büyük bir milletin hafızasında, öğrencilerin ve dostlarının kalbinde yaşıyorsun...»

Bu konuşmayı ortacağ tarihi öğretim üyelerinden Doç. Dr. Fikret Işıltan'ın, Tarih kurumu adına Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver'i'n, Edebiyat Fakültesi öğrencilerinden Saim Fikret Hekimoğlu'nun hitâbeleri takip etmiş ve rahmetlinin arkadaşı Sayın Fethi İsfendiyaroğlu'nun sözlerinden sonra, tabut eller üstünde taşınarak, Edebiyat Fakültesi önünde bir lahza durdurulup, Şehzâde camiinin önüne kadar götürülmüş, oradan da araba ile Merkez Efendi kabristanına nakledilerek, hazırlanan mezara defnedilmiştir. Cenaze merasimi, mezar başında Sayın Niyazi Ramazanoglu'nun nutku ile sona ermiştir.

Şemseddin Günaltay

Büyük mütefekkir ve devlet adamı Ordünaryüs profesör Şemseddin Günaltay 19 Ekim 1961 günü vefat etti. İstanbul Üniversitesinde senelecece öğretim üyesi sıfatıyla çalışarak binlerce talebe yetiştiren, bütün tarihçilerin ya doğrudan doğruya veya neşriyatı vasıtasile hocası olan bu faziletli âlimin kaybı türklük âleminde ve hassaten üniversite çevrelerinde derin bir üzüntü ile karşılandı. Geniş ölçüdeki neşriyat ile memleket irfanına hizmet ettiğini edip, içtimai ve siyasi derdlerimizle yakından alakadar olduğunu, seksen yıllık ömrünü son nefesine kadar memleket mes'elelerine vakfettiğini bildiğimiz Şemseddin Günaltay'ı şükran ile anmak borcumuzdur. Onun bayatı, gerek siyasi ve gerek ilmî faaliyetleri etrafı bir surette tetkik edildiği zaman, yaptığı hizmetlerin önemi ve yarım

asrılık tarihimizdeki mevkii daha iyi anlaşılacak ve bu örnek hayat, gelecek nesiller için bir ders mahiyetini taşıyacaktır. Rahmetli üstadın hatırasını taziz için, Profesör M. Tayyib Gökbilgin'in (8 Kasım 1961 tarihli) *Vatan* gazetesinde neşrettiği *Şemseddin Günaltay* başlığını taşıyan yazısını aynen naklediyoruz:

«Tam kırk üç sene evvel Kasım ayının başlarında idi. Mondros mütarekesi aktedilmiş, harp kabinesi düşmüş, evvelâ İzzet, Tefvik Paşa kabineleri kurulmuş, Mebusan Meclisi eski hükümet adamlarının âli divana sevki meselesini müzakere ediyordu. Bu maksatla kurulan hususi encümen de-ki buna beşinci şube denilmiştii- sorguya çekilmeleri kararlaştırılan Said Halim Paşa, Çürüksulu Muhammut Paşa, Cavid Bey vesaire gibi harbin sorumluluğunu yüklemiş kimselerin sorguları sırasında, onlara sual soran, bu fecî âkıbetin hesabını isteyenler arasında genç, enerjik ve hamiyetli bir milletvekili üye dikkati çekiyordu; Er-tuğrul mebusu Şemseddin Bey.

Günaltay'ın ilim ve fikir hayatı ile birlikte, hemen hemen aynı zamanda, siyasi faaliyeti de başlamıştı denilebilir. 1915 de İttihat ve Terakki partisinden bir mebus sıfatıyla Meclise girdiği vakit hâ-nüz otuz iki yaşında bir gençti, ilmî fikrî hayatının verimli çağına daha ulaşamamıştı. Gerçi ikinci meşrutiyet devrinin türkleşmek-islâmlaşmak, muasırlaşmak (batılı olmak) parolaları ile umumî ef-kâr önünde söz ve tartışma konusu edilen fikir cereyanlarına o da karışmış, dinî mecmualardaki neşriyatı ile bir İslâmci olarak tanınmıştı. Ancak Batı kültürü ile temasından kazandığı tankid ruhn ile hareket etmekte, koyu şeriatçı-lardan ve müteassıp dindarlardan kolaylıkla ayrılarak bu istikamette mümtaz bir yer almakta idi. Şemseddin Günaltay'ın *Zulmetten nura, Hurafattan hakikata*

adlı eserleri bu düşünüş ve davranışını açıklamakta, İslamiyetin terakkiye maai olmadığı gerçeğini nasıl savunduğunu ortaya koymaktadırlar.

Şemseddin Bey, dinde aydınlığı ve hürâfelerden, taassupta kurtulmuş saf ve temiz bir müslümanlığın cemiyet hayatında yerleşmesini isterken, diğer yandan da, milletin artık cihadı ekbere başlaması yani yeni hayatta daima yükselmek, tarihin bize tayin ettiği şerefli mevkiî alabilmek için, bilimsel, sosyal, ekonomik ve teknik zaferi temin edecek vasıtaları bulması lüzumunu ve zarureti- ni ileri sürüyordu.

Günaltay, İstiklâl savaşından ve zaferden sonra diyordu ki:

Yeni Türkiye'nin müstakbel yükselmesi için en büyük tehlike, milletin rehberlerine karşı beslenmesi zarurî olan samimî itimadın sarsılmamasıdır. Bir çok zararlı telkinlerin gittikçe derinleşmek üzere halk ile rehberleri arasında bir uçurum açılırsa, ihtiraslı vatansızların, fırsat düşkünlü düşmanların akıl ve hayale gelmez entrikaları baş gösterecek, iç tefrikalar elde edilen bütün kazançları yok edecektir. Türk'ü hiç bir şey yıldır- maz, fakat tefrika öldürür. Türk'ün en korkunç düşmanı tefrikadır. Türk'ün tarihi, tefrikanın daima izmihlâl ile neticelenmiş olduğunu göstermektedir.»

İşte bu düşünceler, Günaltay'a, Türkün tarihini tanıtmaya, millî ruhunu tah- lile, millî karakterini tayin etmeğe sevk etmiş, *Maziden atıge* adlı kitabını bu gayeyi temine yönelmiş bir kalem tecrübesi saymıştır. Ona göre, cumhu- riyetin ilâmî sıralarında, bir tarihi devir kapanarak yeni bir tarihi devir başla- mıştır ve bu sırada, yeni Türkiye'nin na- sıl temeller üzerine kurulması lâzım gel- diğini anlayabilmek için, Türk'ün millî ruh ve karakterini, yeni ihtiyaçlarını araştırmaya kat'î bir ihtiyaç vardı.

Şemseddin Günaltay, bu türkçü vas- fı ile Türk tarihi üzerindeki tetkik ve tettebularını derinleştirmekte ve geniş- letmekte idi, Mütareke devrinden beri İstanbul Darülfünunu'nda tedris ettiği Türk tarihini, Türk medeniyet tarihini ilmi ve metodlu yollardan araştırmaya devam etmekte, bir kısım Batı ilim mu- hitlerinde son yüz yılların kin ve garaz hisleri ile beslenmiş sabit fikirlerini çürütmekte büyük bir başarı gösteri- yordu. Bu maksatla, birinci türk tarih kongresi Ankara'da toplandı; zaman, o, «İslam medeniyetinde Türklerin mev- kii» konusunda bir tebliğ yaptı ve bun- da, Türk zekâ ve irfanının İslâm mede- niyetinde ne derece âmîl olduğu keyfi- yetini tayine çalıştı.

Atatürk'ün yeni ve yüksek bir ruh ve düşünüş ile Türk Tarih Kurumunu tesis ettiği ve millî tarih meselesini, bu- nun tahlil ve teokidini, toplum hayatı- mıza hâkim olmasını istediği bir sırada, Şemseddin Günaltay, ilmi otoritesi ile bu tezi ele alıyor. İslâm medeniyetinin hakiki âmîl ve müessirlerini tayin etme- nin ilmi bir vazife olduğunu, aynı za- manda, bazı garplı tarihçileri de ishat ederek, «Eğer Türkler İslâm camiasına girmemiş olsalardı, İslâm medeniyeti vücut bulmaz o derece inkişaf etmez, o derece geniş iklimlere dağılmazdı» diye- rek doğru ve açık bir hükme varıyordu. Diyordu ki, «Türkler neticesinde görü- yoruz ki Ebu Müslim ihtilâlinin iktidar mevkiine getirdiği Toharistan, Horasan, Maveraünnehir Türkleri İslâm heyeti içtimaiyesi üzerinde nâfiz bir rol oynama- ya başladıkları andan itibaren fen, san'at, hukuk, dinî telâkki sahalarının her birinde feyizli bir hareket başlamış, neticede İslâm medeniyeti denilen büyük medeniyet vücut bulmuştur. Emeviler devri niyabatine kadar İslâm câmiasını kaplayan fikri durgunluğun, Türklerin

hâkim bir vaziyette bu zamiye girmele- rini müteakip feyizli bir harekete inkılap etmesi sebepsiz değildir. Bu hareketi ya- pan Türkler irfan, medeniyet, dimağı teşekkül itibarıyla câmiayı teşkil eden diğer unsurların fevkinde bulu yordu».

Şemseddin Günaltay, bu sabadaki çalışmalarına büyük bir hız ve vukulla devam etti. Bir taraftan teşriî hayatta vazife yaparken diğer yandan İstanbul Üniversitesi'nde ve yeniden kurulan An- kara üniversitesinde Türk tarihi hakkın- da dersler veriyordu.

1937 de Dolmabahçe sarayında, milletlerarası bir mahiyet arzeden, ikinci Türk tarih kongresini topladığı zaman, Günaltay'ın, Türk tarihinin diğer mühim bir problemi üzerinde, «İslâm dünyasının inhitatı: sebebi Selçuk İstilâsı mıdır?» konusu hakkında bir teb- liğ yaptığını görüyoruz. O, bu tetkikin- de IX. ve X. yüzyıllarda İslâm dünya- sına en parlak devrini yaşattıran ilim hareketinin «Selçuk Türklerinin Ön- As- yayı istilâ etmeleri neticesinde durmuş ve bu hal İslâm dünyasının umumi inhi- tatına sebep olmuştur» yolunda ileri sü- rülen yanlış görüşü tahlil ve tenkik et- mekte, tarihî vakıaların bilâkis tama- men bunun aksini ispat ettiğini göster- mekte idi. Gerçekten, Selçuk Türkleri Yakın-şarka gelmekle, bu bölgedeki anarşik devir son bulmuş, kurulan geniş İmparatorluk dahilinde emniyet ve asa- yış teassüs etmiş halkı ezen haksızlıklar zülümler ortadan kaldırılmış ve bu hal, ticaretin inkişafına yol açtığı gibi, doğu

ile batı arasındaki eski ipek ticareti yo- lu yeniden işlemeye başlamıştı. Bütün din ve mezheplere karşı tarafsızca ve müsamahalı hareket etmek karakterinde bulunan Türkler mezhep kavgalarına da son vererek inanç ve viedan hürriyeti- nin Türkistan'dan Akdeniz'e kadar uzanan geniş sahada hükümran olmasını sağ- lamıştı.

Şemseddin Günaltay siyasi hayatta bir çok önemli mevkiler aldığı ve mil- let hayatında asla unutulmayacak roller oynadığı son devirlerinde de Türk tari- hi üzerindeki çalışmalarına ve çok de- gerli yayınlarına ara vermedi.

Yakın-doğu tarihinin bütün olay- ları ve meseleleri onun çalışma ve ince- lemeleri sayesinde büyük nisbette aydın- lığa kavuşmuş, Anadolu, Suriye, Filistin, İran ve diğer Orta-doğu bölgeleri üze- rindeki neşriyatı tarihçiliğimize büyük faydalar sağlamıştır. Türk tarihçiliği, Şemseddin Günaltay'ın şahsın da değerli bir hocasını, müsteana bir tarihçisini kaybetmekle derin bir acı ve elem duy- muştur. Ancak, yıllarca ders verdiği, feyiz dağıttığı üniversiteler, yirmi bir sene devamlı olarak başkanlık yaptığı Türk Tarih Kurumu, onu temiz ve yük- sek bir siyasi şahsiyet olduğu kadar büyük Türk milletinin engin ve şerefli tarihini tanıyan ve ömrü boyunca da genç Türk nesillerine bunu tanıtmaya çalışan olgun bir tarih âlimi sıfatıyla de hatırlıyacak ve onun Türk tarihçi- liğine yaptığı sayısız büyük hizmetleri daima şükranla anacaktır.»

Tarih Dergisi